

SZEMLE

AZ ANTISZEMITIZMUS ALAKULÁSA A HOLOKAUSZTIG, ÉS UTÓÉLETE GÖRÖGORSZÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Szabó Miklós

DOI: 10.25116/kozelitesek 2018.3-4.6

A sokféleség problémája nem csak a kultúrák egymás közötti kapcsolatában mutatkozik meg, hanem ezek a kérdések minden egyes kultúrán belül is megjelennek az azt alkotó társadalmi csoportok viszonyrendszerében. Mindezek olyan különbözőségekre rendező elve köré szerveződnek, melyeket mindegyikük rendkívül fontosnak tart. Számukra logikusan merül fel a kérdés, hogy ezek a különbözőségekre nem növekszenek-e a társadalom gyarapodásával és homogenizálódásával (Lévi-Strauss 1999:15). Éppen az egyformaságban rejlő önmeghatározhatatlanságtól való félelem az, ami természetes védekező mechanizmusként megakadályozza a teljes egybeolvadást. „Pszichológiai szempontból az identitásképzés folyamata egy időben alkalmaz megfigyelést és önmegfigyelést, amelyek a mentális működés minden szintjén zajlanak, és amelyek segítségével az egyén annak fényében ítéli meg magát, ahogyan mások ítélik meg őt saját magukhoz és az általuk használt mércékhez képest, miközben mások róla szóló ítéleteit aszerint osztályozza, hogy hozzájuk képest és a számára fontos mércékkel mérve milyennek látja önmagát” (Erikson 1968, idézi Cole–Cole 1998, 653.). Vagyis ironikus módon bármennyire is félnek az egyes csoportok az idegentől, éppen a másság teszi lehetővé számukra az önmeghatározást. Az emberi társadalmak soha nincsenek elszigetelve egymástól, illetve csak nagyon különleges helyzetekben, és akkor is csak egy meghatározott ideig. Jó példák erre az Új-Guinea őserdeiben élő úgynevezett „first contact” törzsek, melyek bár még nem kerültek közvetlenül kapcsolatba a nyugati civilizációval, de a más törzsekkel folytatott kereskedelmen keresztül a műanyag gyöngyök és befőttes gumik megelőzik az őket felkutatni kívánó antropológusokat. Közhelyes állítás, hogy a különbözőségekre jelentős részét pontosan a közelség, és nem a távolság eredményezi, pontosabban a függetlenség és egyéniség iránti vágy. A sokféleség nem is annyira a különféle csoportok elkülönülésén, mint inkább a köztük fennálló kapcsolaton nyugszik (Lévi-Strauss 1999:17). Ennek a belátása azonban nem jelenti azt, hogy az egyes közösségek félelmei és az azokra adott válaszok ostobaságból fakadnának, vagy hogy ki kellene nevelni belőle őket. Éppen a kulturális relativizmus értelmében a sokféleséget nem tekinthetjük annak, ami: természetes jelenségnek, mely a társadalmak közötti közvetlen, akár közvetett kapcsolatok eredménye. Hiába nőtt az ez irányú tudásanyag, a különbözőség továbbra is abnormálisnak minősül. Mikor az idegennel szembesülünk, egyöntetűen

„barbár” vagy „vad” jelző fog eszünkbe jutni. A nézet, mely az emberiség minden egyes tagját faji és civilizációs hovatartozásra való tekintet nélkül egyenértékűként, ennél fogva egyenlőként ismeri el, csupán a közelmúltban alakult ki, és nem állítható, hogy a mai napig maradéktalanul elterjedt volna. Az emberiség története során annak határait a törzs, a nyelv, hiedelemrendszer, esetleg valamilyen földrajzi gondolat mentén húzták meg. A törzsi társadalmak többsége jelenleg is csak a saját csoportjához tartozókat nevezi embernek, de még a modern japán nyelv is „gaijin”, vagyis idegen ember megkülönböztetéssel él minden nem japán esetében. Ennek a megközelítésnek az alapvető hozadéka az a nyilvánvalónak tetsző következtetés, hogy a mások „nem emberek”, ebből fakadóan nem is rendelkezhetnek emberi erényekkel, és leginkább a létezés negatív tartományából válogathatnak maguknak jelzőket. (cls20) Ennek a jelenségnek az egyik fenntartója az, hogy az egyenlőség elve minden pozitív gondolata ellenére se elégíti ki az emberi elme igényét a tagadhatatlan sokféleség kezelésére. Kár lenne tagadni az eltérő emberi rasszok meglétét, hiszen az utca emberének azon módon szemébe ötlük a különbség. A túlzottan optimista áramlatok eltekintenek attól a tényről, hogy az ember nem a humanista gondolatok, hanem a hagyományőrző kultúrán keresztül veszi birtokába a külvilágot. Ebből fakad a modern társadalmak önellentmondása, hogy egyszerre akarják természetesnek elfogadtatni a sokszínűséget, és ezzel egy időben tagadni a mássággal való szembesülésből fakadó természetes reakciókat (Lévi-Strauss 1999:25).

Ebből a sokféleségből adódó problémát kicsit árnyalja Salman Rashdie mondata *A firenzei varázslónőben*: „Az emberiség tragédiája nem az, hogy a népek különböznek egymástól, hanem nagyon is hasonlóak”. Valóban alapvető emberi ösztöneink rontanak meg minket, melyekben minden sallang ellenére is osztozunk, és ez ösztönöz minket, hogy embertáraink vérét ontsuk. Egyetlen kultúra se képes túllépni saját korlátain, ennél fogva értékítéletei szükségszerűen viszonylagosak. Amikor az eltérő kultúrák találkoznak, vonzás és taszítás, elnyomás és asszimiláció folyamatai indulnak be. Ebben a konfliktusban az a kultúra nyer, amely annyiban a másikat megelőzve, meg tudja érteni annak másságát, és ezt le is tudja rombolni, ahogy azt a spanyolok latin-amerikai gyarmatosításának történetén keresztül megfigyelhetjük. Az európai kultúra igen jó technikákat fejlesztett ki, hogy az ilyen helyzetekben győzedelmeskedjen: a logocentrizmust, az egocentrizmust és az etnocentrizmust. Az első lehetővé teszi, hogy a logikus gondolkodás és cselekvés más formáit elsöpörje. A második az egyén önérvényesítésére koncentrál, mely számos kultúra számára ismeretlen ebben a formában, így hozva létre az európai egyénben a felsőbbrendűség képzetét. A harmadik az érzések, gondolatok, cselekvések azon összessége, mely a felsőbbrendűség bizonyosságán keresztül érzékelt valóságból indul ki, és értelemszerűen önmagát igazolja vissza. Természetesen az, hogy jól „használja” ezeket a technikákat, nem jelenti azt, hogy ez kizárólag az európai kultúrára lenne jellemző, ahogy ezt a korábbiakban már megállapítottuk.

Jack Crabb, a *Kis nagy ember* című regény főhőse így elmélkedik erről: „Mindig megdöbbenett Öregbőr arroganciája. Bizonyossága abban, hogy az Emberi lények a teremtés óta lovakat neveltek, bölényre vadásztak. A fehérek pedig csak örült, céltalanul élő lények, miközben egész létezésük alapját, a lovakat is ezek a fehérek hozták be a kontinensre nem sokkal Öregbőr ideje előtt.” Ez jól példázza, hogy egy adott kultúrában létező személy miként kerüli annak a felismerését, hogy mások is tökéletesen logikus keretek között létező személyek. Ez a probléma akkor válik igazán látványossá, ha a kölcsönösen előnyös, formalizált elkülönülés lehetősége nélkül élnek együtt kultúrák egy adott területen, ahogy tesszük ezt Európában. Ezekben a modern esetekben nem lehetséges a törzsi logika szerinti elkülönülés, nem lehetséges a rövid háborúskodásokon keresztül történő konfliktuskezelés, ezzel az egyensúlyfenntartás.

Mióta a zsidóság létezik, mellette jelen van az antiszemitizmus is, amint azt Edward H. Flannery *A zsidók szenvedései – huszonháromszázadnyi antiszemitizmus* című könyvében állítja. Mi lehet ennek az oka? Minden szerzőnek megvan a maga válasza, vagy válaszhalmaza erre a kérdésre. Ezek a vizsgálódás irányától függően változhatnak, elsődlegesként nevezhetnek meg egyes indokokat, más indikátorokkal szemben. Miközben az antiszemita válasza jóval egyszerűbb, hiszen az ő értelmezésében az antiszemitizmus oka a zsidóban található, aki ellenállhatatlanul gyűlöletes és automatikusan bűnös, bármivel is vádolják. Flannery szerint az antiszemita válasz a látszat ellenére jó útra helyez minket, de rossz irányba fordít (Flannery 2004:288). Az antiszemitizmus gyökereként ott van a zsidóság megítélésének pozitív oldala. Az összetartó stabil közösség, az alkalmazkodás és az állhatatosság (Flannery 2004:291). Ennek az okfejtésnek talán van némi létjogosultsága. Az antiszemitizmus fellángolását szinte mindig valamilyen megbomláshoz köthetjük. Ahol a társadalmi, gazdasági, politikai stabilitás meglazult vagy felbomlott, az indulatok a közösségekkel együttélő, de elkülönült kulturális csoportokra csaptak le. Az a közösség, mely az átmeneti időkben is képviselni tudta a csoportmegmaradást biztosító értékeket, értelemszerűen zavarta az erre irányuló képességeiktől megfosztottakat. Mindenesetre a zsidóság és a többségi társadalom kapcsolatában a történelem során leginkább az antiszemita tendenciák megfigyelhetők. Görögország és Magyarország kapcsolata a zsidóságával sok szempontból hasonlóknak tűnik, alaposabb vizsgálattal természetesen egyre eltérőbb.

Megközelítőleg ötezer ötszáz zsidó él ma Görögországban. A második világháborút megelőzően körülbelül hetvenötezen lehettek. 1941-ben ötvenötezen éltek Thessalonikiben, ma kevesebb, mint ezren, Athénban körülbelül ezer fő tartozott a zsidósághoz, míg ma hármezer ötszázra tehető a számuk. 1946-ban a görög kormány törvényt alkotott, melynek értelmében az örökös nélküli, korábban zsidók tulajdonában lévő ingatlanok a zsidó közösség tulajdonába kerültek. Azok az ingatlanok, melyekben ezrek éltek, mielőtt lengyelországi haláltáborokba küldték őket honfitársaik. Így Görögország volt az első állam, amely valamilyen formában igazságot próbált szolgáltatni

az elkobzott zsidó vagyonok ügyében. Természetesen sok ház és lakás maradt menekültek és jellemzően háborús időkben önkényes házfoglalók kezén. A görög zsidóság fennmaradó része, körülbelül tízezer ember ezeknek az ingatlanoknak a rendezésére, fenntartására, kezelésére létrehozott egy a görög zsidóság rehabilitációjáért felelős szervezetet, az OPAIE-t, mely a mai napig meghatározó a helyi kisebbségi politikában, (Bowman 2004:419). Jelenleg a KIS, azaz az Athéni Zsidó Közösségek Központi Szervezetén keresztül kommunikál közvetlenül a kormányzattal, valamint Izraellel és a nyugati diaszpórákkal a görög zsidóság. Görögország egy ortodox keresztény ország, mely megköveteli a muszlim és zsidó polgáraitól, hogy vallási nézeteiket ne vállalják túl nyíltan. A második világháború hajnalán három jól elkülöníthető zsidó világ létezett. A déli, a nyugati, és az északi, valamint ott volt még Kréta is. Az Égei-tenger környékén már az időszámításunk előtti hatodik századtól jelentős mennyiségben éltek zsidó közösségek, jelenlétük jól dokumentált a római időkön keresztül egészen a bizánci periódusig, mely időszakból csak töredezett információk maradtak fenn, de feltételezhető az itt élés folytonossága. A török időkben számuk egyre nőtt, és minden jelentős központban megtalálhatóak voltak. A déli görög zsidóság története az 1820-as évekig követhető, végét a görög szabadságharc jelentette. A zsidóságot a törökök szövetségeseinek kiáltották ki, és a görög lázadók jelentős részüket lemészárolták a török lakossággal együtt. Ellentmondásos módon a görög felkelést szinte teljes Európa támogatta, és benne a zsidó közösségek is, köztük a Rothschildok is. A görög függetlenség elérése pedig a zsidó nacionalista mozgalom, a cionizmus kialakulásának és elterjedésének katalizátorává is vált (Bowman 2004:422). Az új görög állam vonzó letelepedési céllá vált a zsidóság számára, és 1889-ben hivatalosan is elismerte zsidó közösségét, mely egészen a 1930-as évek végéig folyamatosan nőtt. Az első balkáni háború idejére, 1920-ra athéni zsidók egy szűk és vagyonos rétege, mely elsősorban közép-európai bevándorlókból állt, jól integrálódott a görög elitbe, hazafias érzületüket a politikai vezetők is elismerték, és az athéni zsidóság fontos kapcsolattartó lobbista szerepben maradt a világháború alatt is, az egész görög zsidóságot képviselve. Görög környezetben felnőve és iskolázva szekularizált világgéppel rendelkeztek, és az ortodox keresztények felől időszakosan érkező ellenségeskedő hangok ellenére se érezték magukat kívülállónak. Ezzel szemben a nyugati és déli területek zsidósága, a közös görög ajkú közeg ellenére is feszült viszonyban állt az ortodox többséggel, ami a 19. század során többször is véres konfliktusokhoz vezetett, vérvádak formájában. A vérvád-hisztéria, mely 1840-ben indult Damaszkuszról, és lassan nyugatnak haladt az ottomán birodalom területén, 1891-re érte el Korfut, 21 évvel azt követően, hogy az athéni monarchia annektálta. Ebben a szituációban a Görög állam, hasonlóan a korábban uralkodó Török vezetéshez, védelmet biztosított a zsidóság számára. Északon egészen más volt a helyzet. Az antik időkben és a kora középkorban virágzó zsidóság a 15. században eltűnt. Második Mehmet megparancsolta a görög anyanyelvű zsidóság deportálását (Bowman 2004:424). Összességében elmondható, hogy

a zsidó közösség meghatározó eseménye 1492-höz kötődik, amikor Spanyolországból menekülni kényszerült a szefárd, de már nagyrészt spanyol vagy portugál ajkú zsidóság. Keletre mozogtak, mivel egyedül az Ottomán Birodalom támogatta letelepedési szándékukat. Ennek következtében Görögország északi övezetében telepedtek le nagy számban, melynek középpontja Szaloniki volt. A 14. századtól kezdődően a Közép-Európából és a 19. században a dél-orosz területekről mozgásba lendülő askenázi csoportok ezen a területen találkoztak velük és a görög ajkú romaniot zsidósággal, s innovatív, virágzó zsidó reneszánszot hoztak létre, melynek sorsa ugyanakkor összeforrott az őket befogadó Ottomán Birodaloméval. A birodalom határvidékein is megjelentek a zsidó közösségek, melyek közül a legnagyobb a rodoszi szefárd közösség volt. A 16. századra Szaloniki volt a birodalom egyik intellektuális központja, ahol a spanyol ajkú zsidó lakosság többségben volt a görög keresztényekkel és a muszlimokkal szemben, és a „zsidó metropolisz” néven emlegették. A történelemben utoljára a 19. század elejétől köszöntött felvirágzás a területre, amikor az észak-görög területek elkezdtek nyugatiasodni, és a judeo-spanyol kultúrájú szekuláris, tanult zsidó közösség virágzott. A század végén úgy tűnt, hogy a „zsidó” Szaloniki lesz a felemelkedő Balkán fővárosa (Bowman 2004:425). A szigetek, Korfu, Kréta, Rodosz jelentették a görög világ határát. A bizánci majd az ottomán időkben gyakran cseréltek gazdát, de meghatározóan Velence befolyása alá tartoztak. Az itt élő zsidóság inkább beszélt olaszul, mint görögül.

Az első világháború alatt Venizelos ideiglenes kormányának központjává tette Szalonikit, és a szövetségesekkel szimpatizált, miközben a király Athénban a tengelyhatalmakhoz húzott. Athénban a zsidó negyed 1917-es leégését követően a kormány régészeti területté nyilvánította a kiürült városrészt, és nem engedélyezte a visszatelepedést. Az iskolák, zsinagógák, könyvtárak és üzleti létesítmények elvesztése halálos sebet okozott a közösségnek; 1943-as deportálásuk idején a zsidóság majd fele még mindig ideiglenes szállásokon élt. A gazdag szefárd kereskedők Franciaország felé költöztek, míg a szegények maradni kényszerültek, kiszolgáltatva a görög államnak. 1922-ben a török-görög háború utolsó felvonása, egy rosszul kivitelezett expanziós kísérlet véget vetett a Megáli Idéa-nak. Ez volt a zsidóságot érő második csapás, mivel az ázsiai régiókból tömegesen érkező görög menekülteket Thessalonikibe irányították, ami elképesztő terheket rótt a város infrastruktúrájára (Bowman 2004:427). A zsidó közösségnek földeket kellett a kormány részére felszabadítania és átadnia, valamint oktatási rendszerét is görögösíteni kényszerült. Az egyetem a város eredetéig visszanyúló zsidó temető területére, részben az ősi sírkövekből épült. Ez a két esemény jelezte a 450 éves szefárd zsidó diaszpóra virágzásának végét, és a 2500 évre visszanyúló zsidó jelenlét kis híján bekövetkezett megszűnését. 1941-ben az angol csapatok visszavonultak a görög területekről. Bulgária a fennhatósága alá tartozó Trákiából 30000 keresztényt telepít ki, amit vérengzések kísérnek, valamint 4000 zsidót is deportáltak Adolph Eichmann közvetlen utasítására. 1942-ben Rommel elveszítette a csatát El Alameinnél, 1942–43-

ban pedig Sztálingrádnál lényegében megsemmisültek a német csapatok. Hitler felismerte, hogy elvesztette a Balkánt, eljött az idő a helyi zsidóság végső megsemmisítésére. Jugoszlávia zsidóságát már lényegében megsemmisítették, Horvátországból szinte mindenkit haláltáborba küldtek, eltekintve néhány szerencséstől, akik olasz védnökség alá estek. Theodor Danneker volt Eichmann képviselője, személyesen felügyelte a bulgáriai zsidók kiirtását. A bolgárok felajánlották 20000 zsidó összegyűjtését németországi rabszolgamunkára. Ezt az embertömeget Trákiából, Jugoszláv Macedóniából és a háború előtti királyság területéről gyűjtötték volna össze. A görög területek egy részéről nem sikerült a begyűjtés, de a macedón és trákiai területekről összeszedett 12000 zsidót 1943-ban Treblinkába szállították (Bowman 2004:429). Egyikük se maradt életben, de a magukkal csempészett élelmiszer hozzájárult az 1943. október 19-i lázadáshoz, mely a haláltábor racionalizálásához és bezárásához vezetett, igaz, abból a célból, hogy ne vonjon el kapacitást Auschwitztól és Birkenautól. 1942-ben Szaloniki főrabbiját, Dr. Zvi Koretset visszaszállították bécsi börtönéből, ahol a görög kormány melletti nyilvános kiállásáért ült. Eichmann rendeleteit Dr. Max Merten, a görög közösség német civil összekötője adta át a rabbinak kihirdetésre és betartásra. Ilyen módon 1943 februárjában Szalonikiben életbe léptek a nürnbergi törvények. A deportálások márciusra megindultak, a vöröskereszt nemzetközi bizottsága és a görög hatóságok tiltakozása ellenére. Három hónap alatt a görög állampolgárságú zsidókat haláltáborokba szállították, körülbelül 50000 embert, őket követte májusban Alexandroupolis, Didymotihon és Nea Soufli zsidósága. Nyolcvan százalékukat az érkezéskor elgázosították. A Judenrat és a spanyol állampolgársággal rendelkező zsidóságot Bergen-Belsenbe szállították, hogy cserealapot képezhessenek Palesztina területén feltételezett templomos kolóniákban megmaradt német leszármazottakért cserébe. A következő hullám Olaszország kapitulációjával kezdődött '43 szeptemberében. Az olasz csapatok fennhatósága alá eső területeken akadályozták a gestapó működését, és Eichmann-nak a zsidóság deportálására irányuló követeléseit sorra megtagadták. Ennek köszönhetően 1944-ben indult csak meg a korábbi olasz zóna zsidóságának elhurcolása és elpusztítása a haláltáborokban. Ez év júniusában Kréta zsidósága rejtélyes körülmények között eltűnt, ezért klasszikusan a németeket teszik felelőssé, de új kutatások lehetségesnek tekintik, hogy a menekülési kísérletet jelentő hajót az angolok süllyesztették el. Korfu és Rodosz zsidósága júliusban és augusztusban került sorra. Összességében 60-65000 embert deportáltak. Az utat túlélők többségét azonnal gázkamrába terelték, 12000-et választottak ki rabszolgamunkára és orvosi kísérletekre, közülük 2000-en maradtak életben, és tértek vissza hazájukba.

Az áldozatok története mellett érdemes megvizsgálni a szerencsésebbek sorsát is. A görög zsidóság nagyon büszke a második világháborúban vállalt szerepére. 1940-41-es albániai hadműveletekben tanúsított bátorságukat az egész nemzet elismerte. Az állam a továbbiakban is mindent megtett, hogy legalább a katonai szolgálatban megsérülteket megóvja a genfi

egyezményre hivatkozva, természetesen hiába. Protéziseik ma megtekinthetők Auschwitzban. Az 1941-es leszerelést követően a legtöbb zsidó visszatért családjához és régi foglalkozásához. Mások nem bíztak a békében, és a hegyekbe indultak a szerb és krétai bajtársaikkal, akik nem tudtak hazatérni. 600 és 1000 közé tehető az ellenállásban harcolók száma, de még többen vettek részt a harcban mint kémek, tolmácsok, orvosok, nővérek. Az egyetemet végzettek a falvak mezőgazdaságát segítették megszervezni. Hozzájuk számolhatjuk még a Közép-Európából menekülteket, valamint a fogságból megszökött angol expedíciós haderő zsidó katonáit. Szerepük Jugoszlávia és Görögország ellenállásában is rendkívül fontos, és kevésbé ismert. A háborút túlélő kevesek az emigráció és az újjáépítés között kellett, hogy válasszanak. Kevesen kerültek el a deportálást. A gazdag, magasan képzett zsidóság egy része, akik rendelkeztek külföldi útlevéllel, az olasz zónában találtak menedékre, ahonnan Törökországon, majd Szírián keresztül a gázai fennsíkon létesített menekülttáborokba kerültek. Görög politikusok, köztük Georgios Papandreou is a hálózaton keresztül menekült meg (Bowman 2004:432).

A német kivonulást követően az elnyomás leple alatt is fortyogó ellentétek kitörtek, és elkezdődött az öt évig tartó polgárháború. Az ELAS, a görög ellenállás militáns szerve 1944-ben leszerelte zsidó katonáit, akiket hazatérve csak elfoglalt otthonok és eltűnt családok fogadtak. A jobboldali szervezetek többüket börtönbe zárták vagy kivégezték, háborús múltjukat felhasználva ellenük. Az ELAS belátva, hogy túléléséhez szüksége lehet a zsidókra, a továbbiakban nem engedélyezte a háborús cselekményeken alapuló vádemelést. Számos zsidó fiataalt soroztak be, hogy a kommunizmus ellen harcoljon. A táborokból hazatérőket se fogadták tárt karokkal. Az első túlélőket egyenesen örültnek nevezték, sőt gyanakodtak, hogy a túlzó történetek csak a Görögországban maradtak szenvedéseinek kisebbitésére szolgálnak. Később egyenesen támadták a túlélőket, amiért gyáva módon Németországba mentek, elhagyva családjaikat. Végül a háborút követő közvetlen időszakot is átvészelt körülbelül tízezer túlélő többsége a migráció mellett döntött. Ennek egyik indikátora a maga is sokat szenvedett görög lakosság több mint barátságtalan attitűdje, illetve a Görögországon keresztül haladó, palesztin területekre irányított zsidó transzportok hatása volt.

Magyarország területén már a római korban, és talán a honfoglalás idején is éltek zsidó csoportok. A 15. századtól erősödik meg a városi zsidóság. A török hódoltság idején a budai zsidó közösség az egyik legprosperálóbb a régióban. Erdély területén is számos szabadságjoggal rendelkeztek. A 18. században askenázi csoportok érkeztek a német nyelvterületekről. Végül a 19. század második felében érkezett újabb, ezúttal menekült hullám kelet felől. Ezekkel az askenázi csoportokkal együtt a század végére az összlakosság majd 6%-át adták. Ez az összarányában nem jelentős zsidó lakosság az ország modernizációs központjaiban magasan felülképviseletette magát. Ebből is következik, hogy a magyar zsidóság döntő szerepet játszott az ország polgárosításában. Az 1848-

ban megindult és 1867 után felgyorsul gazdasági fejlődés vezetőivé válhattak. 56%-uk városlakó volt, szemben a rurális rendszerbe betagozódott és földtulajdona miatt továbbra is „röghöz kötött” többségi társadalommal. Ők képviselték a mobil munkaerőt és a vállalkozói réteget. Miközben a magyar középosztály lassan indult el az értelmiségi pályák betöltésében, a zsidóság előnyhöz jutott ezen a területen. A dzsentri, az „úri középosztály”, mely a társadalom 5%-át tette ki, lehetett volna fő riválisa, de az üzleti kapcsolatoktól való tartózkodásuk okán csak a katonatiszti, jogi pályákat zárták el a zsidóság elől. (Ungváry 2012:15). Ez az arány csak 1920-tól, a numerus clausus rendelkezéseit, valamint az értelmiségi pályák „keresztény restaurációját” követően változott, amikor egyrészt radikálisan korlátozták a felsőoktatásba kerülő zsidó származásúak számát, másrészt állami ösztöndíjakkal segítették a szegény „hazafias” fiatalok előrejutását. Ugyanakkor az iparos zsidóságra is jellemző volt, hogy többségük önálló vállalkozásokat vezetett, még ha ez nem jelentett is magasabb életszínvonalat, elkülönítette őket az alkalmazásban álló magyar kisiparosoktól. Elmondható, hogy a zsidó vagyon jelentős szerepet játszott az ország polgárosításában. A zsidóság vagyoni helyzete összességében nem volt kimagaslóbb, de a tőke koncentráltan volt jelen, ezért felhasználhatóbb és hatékonyabb tudott lenni tőkeszegény időszakokban. Ez a klasszikus konkurenciaharc lehet az oka, hogy a többségi társadalom nem fogadta jól a zsidóság asszimilációs törekvéseit. Ellentmondásos, de a galíciai bevándorlókat, az „idegenszerű” zsidókat sokszor szimpatikusabbnak tekintették, mint a magyarosított, esetleg kikeresztelkedett családokat. Ezt Ungváry arra vezeti vissza, hogy a két középosztály már az első világháborút megelőzően is egymás konkurenseként létezett, amit elmélyített, és feloldhatatlanná tett, hogy nem került sor a tényleges keveredésre. A zsidó középosztálybeli családok hiába keresztelkedtek ki, nem jöttek létre vegyes házasságok. Az azonos státuszú magyaroknak presztízsveszteséget jelentett volna egy asszimilálódott zsidó beházasodása, míg az alacsonyabb státuszú magyar családokkal kötendő kapcsolat a középosztálybeli zsidóság részéről volt nehezen elfogadható. A magyarrá válás nem jöhetett létre, mivel ezt a magyar társadalom nem, vagy gyanakvó fenntartásokkal fogadta el. A magyarországi modern antiszemitizmus megértése lehetetlen Szabó Dezső megemlézése nélkül. Már 1907-ben megfogalmazta a zsidó faj uralmáról és a magyarok elnyomásáról alkotott nézeteit, de csak a háború vége felé, és Trianon sokkjának árnyékában kapott nagyobb figyelmet. Munkái foglalták össze azt a folyamatot, melynek során 1867 és 1918 között megváltozott a magyar nacionalizmus ellenségképe. A „külső” nemzeti kisebbségek jelentősége csökkent, és a belső ellenségre, a „sváb” és zsidó csoportokra tevődött át. Ennek a kommunikációnak sajátja, hogy még akkor is a Galíciából beözönlő tömegekről beszélt, amikor a magyar zsidóság száma már az első világháborút megelőző időktől folyamatosan csökkent. Szabó Dezső megalapozta a jobboldali közbeszédet a mai napig szinte tudatalatti módon meghatározó antikapitalista és idegengyűlölő gondolatvilágát. A túlzottan nagylelkű és nemes magyarság természetéből fakadóan alkalmatlan

az új kapitalista világrend elvtelen küzdelmére, amiből értelemszerűen következik, hogy a mégis sikeres csoportok nem magyarok. Ugyanakkor előre vetíti egy eljövendő lelki forradalmat is, melynek vezetője, éppen a mostani versenyben őt visszavető tulajdonságai folytán, a magyarság lesz. (Gyurgyák 2012:55).

A zsidók elleni gyűlölet elmérgesedése innen már mondhatni simán haladt. 1920-tól folyamatosan egyre élénkül az antiszemitizmus. A magas politika szintjén is elfogadottá vált a nézet, mely szerint miközben a magyarság fiataljai egyre növekvő számban kénytelenek elvándorolni, a zsidóság nem csak természetes szaporulatával, hanem folyamatos bevándorlással „dagad”, ami „katasztrófával” fenyegeti a nemzetet. 1930-tól már a pártok politikai programjában is megjelenik az „erkölcsileg és gazdaságilag kártékony” bevándorlók kitelepítése, és 1940-től ezek a kitelepítések el is kezdődtek az ország észak-keleti részén. Először csak a menekült, „hontalan” letelepedőket, aztán a tartózkodási engedéllyel rendelkező zsidókat is átadták a határon várakozó SS alakulatoknak. Az 1938–1941 között meghozott három zsidótörvény egyre szélesebb teret engedve határozta meg, hogy ki minősül zsidónak, illetve egyre szélesítette jogfosztottságukat, és teljesen kívül helyezte őket a nemzeten. (Ungváry 2012:478). 1944 őszére már csak Budapesten éltek zsidók, ha leszámítjuk a munkaszolgálatban sínylődőket. Az ekkor még meglévő zsidóság számát háromszázezerre tehetjük. 41-ben még több mint hétszázezer körül volt az izraelita vallásúak száma, ehhez hozzájárul, hogy a zsidótörvények értelmében ennél bővebb volt a „zsidónak” tekintendők száma. 1943-ban már minisztériumi szinten is ismert volt a tény, hogy keleti területeken szervezett népirtás folyik, így a kitelepítés hazugsága nyilván már csak a szélesebb közvéleménynek szólt. A deportálásokat, begyűjtéseket a magyar fegyveres erők végezték és felügyelték. A túlbuzgó közigazgatás közvetlen felelőssége könnyedén kimutatható, mivel a német oldalról eredetileg elvárt napi 3000 embert messze túlteljesítették, így a 170 ezres célszám helyett 437 ezer embert juttattak egyenesen haláltáborba 1944. július 9-ig. Ez 267 ezer embert jelent, aki megmenekülhetett volna a magyar hatóságok csupán csak kevésbé lelkes együttműködése esetén. (Ungváry 2012:538). A magyar hatóságok brutalitásán még a német alakulatok is csodálkoztak, és bizonyítva látták benne, hogy a magyarok valóban a hunok leszármazottai. A háború végeztével 165 ezer és 250 ezer közé tehetjük a zsidó túlélők számát. Ma körülbelül 48600-an élnek, elsősorban Budapesten.

Magyarország és Görögország viszonylatában összehasonlítva a két zsidóság sorsát, rögtön feltűnik a lényegi hasonlóság és eltérés. Mindkét esetben a zsidóság magját a nyugati műveltséget magával hozó askenázik adták, akik egyben biztosították a városiasodás bázisát, majd a polgárosodásban is az élen jártak. Ugyanakkor köztes státuszukból következően többnyire jobb pozíciókat tudtak elérni, mikor „idegen” uralom alá került lakóhelyük. Ez a kettős trauma mindkét esetben elraktározódott, és az antiszemitizmus alapját jelentette. A legkézenfekvőbb különbségnek az tűnik, hogy szemben Görögországgal, Magyarországon intézményesült és a közéletet teljes

mélységében átítató antiszemitizmusról beszélünk, valamint nem elhanyagolható a tény, hogy míg itt az államapparátus és erőszakszervei aktívan részt vettek a második világháborús népiirtásban, sőt segítettek, és gyorsították, addig Görögországban ez a feladat teljes mértékben a német csapatokra hárult. Valamint az elkobzott zsidó vagyonoknak már a '46-os rendezési kísérlete olyan szembenézési törekvés, amivel a magyar állam még adósa elveszett polgárainak.

2010 után Görögországban új, addig szokatlannak tűnő módon ütötte fel fejét az antiszemitizmus. Kréta szigetén egymás után kétszer is megpróbálták felgyújtani a második világháborúban lerombolt, és csak 1999-ben újra átadott zsinagógát, aminek sikertelenségét zsidó temetők megrongálása követte. Érdekes módon a zsinagóga megmentésében a bevándorlók játszották a kulcsszerepet. Az első, aki a tüzet észrevette, egy albán bevándorló volt, az oltásban pedig elsősorban a marokkói közösség segédkezett. A közvélemény döbbenetesnek nevezte a „helyiek” teljes távolmaradását. A görög antiszemitizmus találó metaforája a lángoló zsinagóga melegében békésen szunyókáló polgárok. A Görögországban tapasztalható antiszemitizmus rákfenéje valóban nem a végtelen gyűlölet virágzása, vagy a radikális szervezetek gyarapodása. Egy olyan országban, ahol mindössze ötezer zsidó él, kevés ember foglalkozik igazán a kérdéssel, és személyes tapasztalatok nélkül nem is igazán tudnak valódi képet alkotni róla. Izraellel szemben megfogalmazott kritikák, vagy a gazdasági válsághoz kapcsolt zsidó pénzemberek gyűlölete súlytalanná válik tényleges zsidók hiányában, ami megnehezíti a görögök számára, hogy távol tartsák magukat a veszélyes eszméktől. Ezt tovább nehezíti, hogy bár az elkobzott zsidó vagyonnal kapcsolatban tettek lépéseket a rendezésre, nem néztek szembe azzal a ténnyel, hogy bár nem segítettek, de nem is akadályozták a deportálásokat. A holokauszt tekintetében a görögség mossa kezeit, ezért a politikusai se foglalkoznak vele. Ezzel azonban nem tekintik politikai kérdésnek az antiszemita tendenciákat, így eszköztelenek az egyértelműen antiszemita politikai szerveződésekkel, például az Arany Hajnal párttal szemben, mely be is jutott a görög parlamentbe. Az Európa és zsidóellenes LAOS párt vezetője, Georgios Karatzaferis a parlamentben beszél arról, hogy a zsidóknak nincsen semmi joguk másokat provokálni, miután ők töltötték meg a világot bűnökkel. De az Arany Hajnal vezetője, Nikolaos Michaloliakos ezt is túllicítálta a holokauszt és a gázkamrák létezésének tagadásával. Jelenleg 18 parlamenti széket birtokolnak, és logójuk erősen emlékeztet egy horogkeresztre. A görög ortodox püspök, Metropolitan Seraphim 2010-ben kijelentette, hogy a zsidók irányítják a bankokat, valamint Hitler a zsidó cionizmus eszköze volt, akinek egyetlen feladata a zsidóság mobilizálása és Izrael birodalomná emelésének elindítása volt. Az Új Demokrácia Párt, amely a fiskális stabilitást és a kiegyensúlyozott középet képviselte, az utóbbi időben a LAOS volt tagjait is soraiba fogadta. Ezzel közvetlen kapcsolatba került Görögország vezető antiszemita politikusával, Konstantinos (Kostas) Plevrisszel, miután tagjai közé vette annak fiát.

Ha a görög antiszemitizmust a nemtörődömség és az opportunisták politikai tőkefelhalmozás jellemzi, akkor a magyar zsidóellenességet a felelősség teljes tagadása, és a második világháború utáni attitűdök túlélése és virágzása. Az antiszemita közbeszéd Magyarországon vaskos kis kötetek már jó ideje, évről évre tudósítanak az attitűdök változatlanúságáról. Szomorú igazság, hogy Ungváry Krisztián szerint a Horthy-korszak antiszemitizmusának majd minden aspektusa megtalálható társadalmunkban, s újabb csökkenés helyett csak gyarapodásról és a téma szélesedéséről beszélhetünk. Miközben az antiszemita közbeszéd egyre terebélyesedik, a nyíltan antiszemita Jobbik a parlamentben ül, a vezető jobboldali publicisták, kulturális vezetők pedig alig kódoltan uszítanak, a liberális közélet eszköztelenül és teljes impotenciával fordul a kérdés felé.

Mindkét ország elérkezett a társadalmi és gazdasági káosz peremére, vagy bizonyos értelemben már benne is van. Ez felélesztett olyan vagy már meglévő vagy behozott tendenciákat, melyek a társadalmi feszültségek levezetését, a csoporthoz tartozás megerősítését szolgálják. Mégse tűnik úgy, hogy ténylegesen megérhető ez a folyamat. Ha egy aspektusát már felfogni véli az ember, újabb és újabb rétegek kerülnek a fókuszába. Azt hiszem a legegyszerűbben azzal intézhető el, bár nyilván nem érdemes, hogy Európa történelme során mindig visszanyúlt a nemzetet nem alkotó csoportjai elpusztításához, ha nagy traumát okozó átalakulásokhoz ért, és mint a görög példa is mutatja, valóban igaz a náci régi mondása, miszerint antiszemitizmushoz nincs is szükség szemitákra. A téma minden esetre alaposabb és részletesebb tartalomelemzést igényelne, amihez viszont elengedhetetlen lenne a görög nyelv ismerete, így vizsgálódásom az eddigi pontig felületesebb, és legjobb esetben is bemutatónak jellegű.

Felhasznált irodalom

- Bowman, Steven 2004. *The Jews in Greece*, In: L. Ehrlich (szerk.) *Textures and Meanings: Thirty Years of Judaic Studies at the University of Massachusetts Amherst*
- Cole, M.–Cole, S. R. 1998. *Fejlődéslélektan*, Budapest, Osiris Kiadó
- Csepeli György 2005. *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris Kiadó
- Cserján Károly 2005. *Magyar identitás Ausztriában*, In: Kovács Nóra (szerk.) *Tanulmányok a Diaszpóráról*, Budapest, Gondolat kiadó
- Eriksen, Thomas Hylland 2008. *Etnicitás és Nacionalizmus*, Budapest, Gondolat Kiadó
- Gyurgyák János 2012. *Magyar Fajvédők*, Budapest, Osiris kiadó
- Kovács Nóra 2005. *Baráti Kapcsolatok hálózatában*, In: Kovács Nóra (szerk.): *Tanulmányok a Diaszpóráról*, Budapest, Gondolat kiadó
- Lévi-Strauss, Claude 1999. *Faj és történelem*, Budapest, Napvilág kiadó
- Oring, Elliott 2003. *Engaging Humor*, University of Illinois Press
- Papp Richárd 1999. *Intuitív antropológia*, In: szerk. Kézdi Nagy Géza: *Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára*, Budapest, Szimbiózis
- Sárkány Mihály 2000. *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*, Budapest, L'Harmattan kiadó
- Ungváry Krisztián 2012. *A Horthy-rendszer mérlege*, Pécs, Jelenkor Kiadó

Internetes hivatkozások:

Greeks find cause of all their woes: the Jews

<http://www.timesofisrael.com/greeks-find-cause-of-all-their-woes-the-jews/>

Antisemitism in Contemporary Greek Society

<http://www.jcpa.org/phas/phas-23.htm>

The Shame of Modern Greece

<http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704320104575014571634292264.html>